

HİNDİSTAN'DA TÜRK-MÜSLÜMAN MİMARİ

Prof. Dr. İnci MACUN

Asya kıtasının güneyinde, alt kıta diye de adlandırılan Hint yarım adasında, çok eski dönemlerden beri meydana gelmiş çeşitli kültür ve medeniyet birikimi bulunmaktadır. Bu medeniyet ayrıca dışarıdan gelen çeşitli dinler ve kültürlerin etkisiyle kendine has birçok özelliği olan sanat şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden Hindistan'dan sanatı bebrgin bir tarih veremediğimiz başlangıcından itibaren şu guruplarda toplayarak açıklayabiliriz:

1- Milâttan önce dördüncü binde veya daha önce meydana gelmiş, kayboluş sebebi ve tarihi henüz açıklığı kavuşmamış^ günümüzde bir kısmı Pakistan sınırları içinde bulunan Mohencodaro, Harappa ve Takşila'yı içine alan Sind veya İndus Medeniyeti,

2- Budhizm, ve Caynizmin etkisi altında kalan sanat,

3- Hinduizmle ilgili sanat,

4- Müslüman Türklerin Kuzey Hindistan'ı ele geçirmesinden sonra Hindistan'da meydana gelen Türk-Iran-Hindu-Budhist sitillerinin karışımı Türk-Müslüman sanatı.

Gruplara ayırdığımız bu sanat şekilleri, kendi içlerinde birçok dallara ayrılan geniş inceleme konusudur. Bizim ele aldığımız konu ana hatlarıyla Türk-Müslüman mimari sanatıdır.

Müslüman Türkler, M.S. X. yüzydın sonlarından itibaren Kuzey Hindistan'a inmeye başladılar. XI. yüzydın başında Gazneli Mahmud Pencap bölgesini idaresi altına aldı. XIII, yüzydın ilk yarılarında Gurlu Muhammed ve askerleri Ganj Ovasını ellerine geçirdiler. Delhi'de bütün Hindistan'a hükmedecek kuvvetli bir sultanlık kurdular. XIV. yüzyılın başında, Delhi Sultanlığı Dekkan ve Maysor'a kadar olan bölgeleri ele geçirdi. XIV. yüzydın ikinci yarısında Delhi Sultanları Bengal ve Dekkan'ı Müslüman Türk yönetici ve askerlerinin yönetimine bıraktı.

Delhi Sultanlığı döneminde bölge hanedanlıkları ve imparatorluk dönünde Müslüman-Türk sanatı Hind sanatı üzerinde derin etkiler meydana döneminde getirdi. Türk-tran-Hint sanatlarının karışımı ile çok değişik eserler ortaya çıktı. Başlangıçta Hindistan'daki Türk-Müslüman mimarî eserleri İran mimarisinin etkisi altında kalmıştır. XIII.-XV. yüzyıllar arasında yapılan yapılarda ise geleneksel Hind üslubunun etkisi altında kalmıştır. Mimaride esas gelişme İmparatorluk döneminde olmuştur, Özellikle Ekber Şah (1556—1605) ye sonraki hükümdarlar devrinde bu gelişme hız kazanmıştır.

Türklerin Hindistan'a getirdiği sanat daha çok islami özellikler taşımaktadır. Hemen hemen bin yıllık bir mücadeleden sonra Budhizmi ve ona bağlı sanatı Hindistan'dan çıkarmayı başaran Hindu din ve sanatı canlılığını kaybetmiş, bu sefer de Türk-Müslüman sanatının etkisine dayanamaz hale gelmiştir. Kuzey Hindistan'dan başlayarak çeşitli Türk-Müslüman medeniyet ve sanat merkezleri kuruldu. Bunlar Orta Hindistan'a kadar ilerledi. Hindu sanatı ise sadece Güney Hindistan'da egemen oldu.

Hindistan'ın öz yapı üslubu ile Türklerin getirdiği mimari şekli tam bir tezat meydana getirir. Hind mimari sitili sayısız heykel ve süslerle kaplı yüksek yapılar şeklinde kendini gösteriyordu. Buna karşılık Türk-Müslüman mimaride gösterişiz düz duvarlar ve mimari şekillerde açıklık ve uyum göze çarpıyordu. Heykel ve insan figürleri kesinlikle kullanılmıyordu. Hind mabedleri tanrı heykellerinin bulunduğu zemin üzerinde yükseltilmiş kümbet ve kaim sütunların dizildiği dehlizlerden ibaretti. Buna karşılık camilerde cemaatin toplandığı geniş bir avlunun bulunması gerekiyordu. Hindistan'da o dönemlerde bu karakterde iki cami sitili vardı. Birinci sitilde, etrafı sundurmalarla çevrili bir alandan ibaret olan namazgah denilen cami şekli, cami alanının kible tarafından büyük kemerlerle süslü mihrab ve minare bulunurdu, ikinci sitüde, camiler kalelerin içinde veya medrese gibi yapıların ortasında bulunurdu. Kale duvarlarının dört köşesinde bulunan toparlak kuleler minare olarak kullanılmıştır-. Türkler Hindistan'a gelmeden önce, hind yapılarında kubbe yoktu. Türklerin yönetimi döneminde Hindistan'da yarım küre şeklinde kubbeler görülmeye başlandı. Budhizmin etkisi altındaki Uygur sanatında lotus yani nilüfer çiçeği şeklinde süsler vardır. Bu süsler, Hindistan'da Türk döneminde görülmektedir. Türk mimarisinin her döneminde görülen özelliklerden birisi olan küçük kubbelerin sıra sıra dizilmesi Hind-Türk eserlerinde de yer almıştır. Kubbeli türbeler de Türklerin Hindistan'a getirdiği Hakanlı ve Selçuklu türbelerinden etkilenen

bir yapı şeklidir. Türklerin Hindistan'a getirdiği diğer bir mimari özellik kemerlerdir. Buddhist dönemde bu şekil Orta Asya'da gelişmiştir. Tah-ta kalıplara dökülen kemer, Buddhizmin Hindistan'dan çıkmasından sonra Hindistan'da görülmemiştir, Türk döneminde ise tekrar görülmektedir. Hindu mabetlerinde ise tabanlar kalın taş sütunlar üzerine inşa edilirdi.

Bundan başka, Türkler, Hindistan'a Orta Asya saray mimarisini de getirdiler. Bilindiği gibi Orta Asya'da egemen olan Türkler çadır veya tahtadan yapılan köşklerde oturlardı. Kalelerin içine de bu şekilde çadır veya köşk- kurarlardı. Bu özelliği aynı şekilde Hindistan'da inşa ettikleri kalelerde de görmekteyiz.

Yapılarda Hindistan'ın doğal zenginliklerinin verdiği bütün malzemelerden yararlanılmış, kırmızı kum taşı, çeşitH renkte mermer, taş, tuğla ve birçok değerli ve yarı değerli taşlar kullanılmıştır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hindistan'da egemenlik kuran Türk-Müslüman yönetimi iki aşamada ele almaktayız; Delhi Türk Sultanlığı dönemi ile İmparatorluk dönemi. Tarih olarak da şöyle söyleyebiliriz: XII. yüzyıhn sonundan 1526 ya kadar olan Delhi Türk Sultanlığı ve 1530 yılında Babür'ün tahta geçmesi ile 1857 yılına kadar devam eden imparatorluk dönemi. Delhi Türk Sultanlığı dönemine ait pek çok mimari eser günümüze kadar gelememiştir. Bazıları ise harabe halindedir.

Şimdi bu iki dönemin mimari yapılarını sırasıyla gözden geçirelim.

1193 yılında Gurlu Muhammed Delhi'yi sultanlığın başkenti yaptı. Böylece 1193 tarihi Hindistan'da gerçek Türk-Müslüman mimarisinin başlangıç tarihi olmuştur. Delhi'de 1193 yılında inşasına başlamp 1197 yılında tamamlanan Kuvvet-ül İslâm, İslâmın Kuvveti, camii günümüzde bir harabe halindedir. Bu görünüşüyle bile dünyanın en muhteşem yapılarından birisidir diyebiliriz. Kutb-üd Din Aybek tarafından yaptırdmıştır. Daha sonra, sırayla 1230 yılında İl-Tutmuş, 1315 de Alâ-üd Din Kılıcı gibi sultanlar camie çeşitli ilâveler yaptırdı. Camiin bir iç bir de dış avlusu bulunmaktadır. Camiin doğu duvarında bulunan bir yazıda "Bu camiin yirmiyedi Hindu tapınağının malzemesi ile yapıldığından bahsedilmektedir". Bu yüzden iç avluda bulunan sütunlarda Hindu izleri görülmektedir. İl-Tutmuş döneminde (1230) yapılan bölümler islâmi karakterdedirler. Halen sağlam bulunan kısım ise, yapının batı yönündeki 120 metre uzunluğunda kemerler dizisidir. İl-Tutmuş camii iki misli büyütülmüştür. Cami alanı içinde kendisi için bir türbe yaptırmıştır. Ala-üd Din Kdcı ise camie havuzlar ve kemerler ilâve ettirmiştir.

Kuvvet-ül İslâm camimin geniş avlusu içinde Delhi'nin semalarına doğru yükselen Kutb Minar, Hindistan'daki Türk-Müslüman egemenliğinin soylu anıtlarından biridir. Orta Çağın ünlü gezgin ve yorumcusu İbn Batuta Kutb Minar için "diğer İslâm topraklarında bir benzeri bulunmayan dünyanın harikalarından biri" diye söz eder. Günümüzde de büyüleyici görünüşü, harika işçiliği ile benzerleri içinde en güzeli olduğu kabul edilmektedir. Kutb Minar'ın yapımına Kutb-üd Din Aybek tarafından 1192 de başlanılmıştır. Beş kat olan minare İl-Tutmuş tarafından tamamlanmıştır. Beşinci katta bulunan bir yazıda 1368 yılında yıldırım düşmesiyle zarar gören minarenin Firuz Şah Tuğluk tarafından tamir ettirildiği ve beşinci kat ilâve edildiğinden bahseder. Beşinci katın üstü bir kubbe ile örtülmüştür. Zelzeleden zarar gören Kutb Minar'ı, 1828 yılında Bengal'de görevli bulunan İngiliz mühendislerden Smith usulsüz bir şekilde onarmıştır. Tepesine yapılan ilâve, 1848 yılında Lord Harding tarafından kaldırıldı. Minarenin tepesi, şimdi, basit bir demirle çevrilidir. Yetmiş üç metreye yakın yükseklikte olan Kutb Minar'ın çevresi üç metreye yakındır. Yukarıya doğru çevre genişliği daralan minarenin dışı yivlidir. İlk bölümde yirmidört yuvarlak ve düz yiv vardır. Diğer bölümlerinde ise yivler yuvarlaktır. İlk üç kısım kırmızı kum taşındandır. Diğer iki kısımda mermer karışımı da vardır. Dört tane şerefesi vardır. Her bölümde şerefelere açılan birer kapı vardır. Ayrıca gövdesinde geniş yazı bantları vardır.

1200 yılında yapımına başlanan ve İl-Tutmuş zamanında bitirilen Acmer camii çayna tapınak ve manastırları kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Taş yapının kemerleri İran sivilindedir. Ayrıca yapıda arapça yazılar ve çeşitli süslemeler vardır. Bu güzel yapıdan günümüze sadece iki minare kalmıştır. Orta Asya'dan gelen Moğol akınları sırasında, Delhi Sultanlığı yöneticileri mimari açıdan önemli eserler meydana getiremediler. 1296 yılında Delhi Sultanlığının başına geçen' Alâ-üd Din, Güney Hindistan'ın bir kısmını ele geçirdi. Kuvvet-ül İslâm camii genişletti ve yanına Kutb Minar'dan daha yüksek, bir minare yaptırmaya karar verdi. Fakat bu amacına ulaşamadı. Cami alanı içinde Alâ-i Dervâze isimli takı inşa ettirdi. Bu yapı Türk-Müslüman Hind sanatına ilk örneklerden birisidir. Bütün bu yapılan çeşitli eserler sonucu ortaya bir şehir çıktı: Delhi şehri.

Delhi Sultanlığının Tuğluk döneminde; 1321—1421 yılları arasında Delhi, gerçek bir Türk-Müslüman başkenti oldu. Araziye üçgen şeklinde yayılan ve Dehli, Dilli şeklinde de anılan Delhi şehri, kuzeyden güneye 20 kilometre genişliğe ulaşmıştı. Üçgenin tepesinde Cumna nehri vardır.

Günümüzde Eski Delhi adı verilen ve Kutb-üd Din tarafından kurulan ilk Türk-Müslüman şehri üçgenin kuzey batı köşesinde kalmıştır. İkinci şehir Sıri, Eski Delhi'nin Kuzey Doğusundadır. Üçüncü şehir ise 1321 de üçgenin Kuzey Doğu köşesinde kurulan Tagluk Abad'dır. Dördüncü ve beşinci şehirler Cihanpannah (1327) ile Firuzabad (1354) dır. Şehirler Tuğluk'un hükümranlılığı döneminde genişlemişlerdir. Bu şehirlerde çeşitli mimari karakterde birçok ilginç binalar inşa edilmiştir. Bunlara örnek olarak şu eserleri sayabiliriz:

1325 yılında inşa edilen Gıyas-üd Din'in türbesi kırmızı kum taşından kare şeklindedir. Duvarları çok kalındır. Bu kütleli ve kaba görünümlü yapının çevresi taştan burçlarla kuşatılmıştır. «Türbe âdetâ kale görünümündedir. Türbenin üzerindeki beyaz mermer kubbe sekizgen bir silindirin üzerinde yer alır. Türbenin dış duvarları kırmızı kum taşından işlemelerle örtülüdür. Türbe Hindistan'da Türk-Müslüman mimari tarihinin önemli bir dönemeci sayılır. Zira duvarları belli bir eğime sahip ilk bina niteliğini taşır. Türbe inşa edildiği zaman yapay bir gölün ortasında bulunuyordu.

XIV. yüzyıla ait Delhi camileri içinde en önemlisi Kalan mesciddir. Köşelerinde kubbeli burçları, giriş kısmının iki tarafında bulunan sivri başlıklı silindir şeklinde minareleri ile ihtişamlı bir görünüşü vardır. Cihanpanna ve Delhi'nin diğer bölgelerinde bu dönemden kalan camiler vardır. Cihanpanna'da yapılan kazılar sonucu Muhammed bin Tuğluk dönemine ait (1325—1351) bin sütunlu bir salon ortaya çıkarılmıştır.

XIV. yüzyıla ait Delhi bölgesi dışında başlıca Türk-Müslüman yapıları Gucerat, Bengal ve Caunpur bölgelerinde inşa edilmiştir. Gucerat esasında Hindu sanat ustalığının merkeziydi. Bu yüzden Çambây'da Cami Mescid (1325); Ahmedabad yakınında Dholka'da Hilâl Han Kazı camii (1333) gibi eserler hindu yapılardan alınmış çeşitli motiflerle donatılmıştır. Bengal'in Gaur bölgesinde Pandua yakınında bulunan büyük Adina Mescid'in Mekke'ye bakan cephesinde kolonlu ve beş dehlizle çevrilen büyük, bir avlusu vardır. Diğer cephelerde ise birer dehlizi bulunmaktadır. Tuğladan yapılmış kemerleri aynı ölçü ve süsleme şekliyle 378 adet kubbeyi taşır. Bundan başka Kuzey Hindistan'da iki ilgi çekici cami vardır. Bunlardan birisi Benareş yakınında Caunpur'da 1377 yılında tamamlanan kale içinde İbrahim Naib Barbak camiidir. Diğer de 1408 yılında inşa edilen Atala Mescid camiidir. Atala Mescid camiinde giriş kolonu üzerinde iran sitili büyük bir kemer vardır. Kare şeklindeki camiin köşelerinde bulunan kuleler hindu sitilini aksettirir. İç kısımdaki kemerler ve kubbelerde ise türk sitili göze çarpar.

XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl başlarında Kuzey Hindistan'da çeşitli savaşlar sebebiyle Delhi Sultanlığı zayıfladı. Bengal, Caunpur, Gucerat, malva ve Dekkan gibi tabî krallıklar ortaya çıktı. Bu yüzden çeşitli anıt ve türbeler inşa edildi.

Gaunpur'dâ bu dönemin önemli iki camii vardır: Cami Mescid ile Küçük Lal Dervaza camileri. Yine bu döneme ait Bengal'in başkenti Gaur'da Müslüman-Türk ve Hindu sitilleri ile tuğladan kemer geleneği gelişmiştir. Örnek olarak 1490 tarihli Firuz Şah Minar minaresini verebiliriz. Bu minare değişik yapı tekniğiyle bir mineraden çok yuvarlak bir kuleyi andırır.

Malva'nın eski başkenti Mandir'de 1454 yılında tamamlanan Cami Mescid muhteşem bir yapıdır. Fergusson'a göre "büyüklüğü ve güçlü görünümü ile Hindistan'da bulunan örneklerinin en üstünüdür".! Büyük avlusu Mekke yönünde beş, doğuda iki, kuzey ve güneyde üç adet olmak üzere sivri şekilli kemerlerle çevrilidir. Mihrabın üzerinde ise geniş kubbeler vardır. Kemerlerin üzeri ise çok sayıda küçük kubbelerle örtülüdür. Bu cami Hindu etkisinden uzak tamamen Türk-Müslüman sanat eseridir. Kırmızı kum taşından yapılmıştır. Mermerden süslemeleri vardır.

Gucerat'ın başkenti Ahmedabad önemli bir mimari merkezdi. Burada müslüman Türkler tarafından inşa edilen bütün yapılardan hindu karakteri hâkimdi. Yapımı 1411 yılına rastlayan Cami Mescid bu sitile örnektir. 260 tane ince sütunun üzerinde 15 tane simetrik şekilde düzenlenmiş kubbeler bulunur. Camiin içinin aydınlanması iklime uygun olacak şekilde ustalıklı düzenlenmiştir.

Delhi Sultanlığından sonra, Babür'ün 1526 yılında imparatorluğu kurmasından 1707 yılında Evrengzib'in ölümüne kadar geçen iki yüzyıla yakın dönem içinde müslüman eserlerin mimari sitili eyaletten eyalete değişen çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Başlıca eserler Ekber (1556—1605), Şah Cihan (1628—1658), dönemlerinde inşa edildi. Evrengzib (1658—1707) döneminde ise mimari yavaş yavaş gerilemeye başladı.

Bu dönemin mimari eserlerinin en önemlileri Hindistan'ın Kuzey Batı bölgesinde özellikle Delhi, Agra, Lahor, Fetehpur Sihri, Allahabad ve Bicaypur'da bulunmaktadır. Babür Agra şehrini başkent yaptı. Dönemine ait pek fazla eser yoktur. Sadece Panipat ve Sambal camileri-

1) Fergusson, Indian and Eastern Architecture, Vol: II, s. 259.

ni sayabiliriz. Hümayun döneminde de pek fazla eser yapılmamıştır. Zira bir Afgan prensi olan Şehr Şah saltanatı ele geçirmiş,. 154—1555 yılları arasında Delhi'de Suri hanedanını kurmuştur. Hümayun'un inşa ettirdiği eserler afganlılar tarafından yıktırılmıştır. Hümayun dönemine ait geride kalan tek eser Delhi'de Cemali-Kemali mesciddir. Bu mescid Türk-Müslüman mimarisi için ilgi çekici bir örnektir.

1656 yılında tahta çıkan Ekber döneminde mimaride gözle görülür *bir ilerleme vardır. Ekber sanatın her dalına önem vermiştir. Bu dönemde çok sayıda kale, saray, okul, su depoları ve kuyular inşa edildi. Ekber annesinin iranlı şeyh Gem ailesinden olması sebebiyle iran sitiline daha çok sadık kaldı. Bunun yanında caynist ve hindu tapınaklarının yapı şekillerinden yararlanıldı. Agra kalesindeki Cihangir Mahal dört köşeli sütun başlıkları, küçük kemer dizeleri ile hint sitilini andırır. Ekber döneminin ilk yapılarından birisi de babası Hümayun için Delhi'de inşa ettirdiği (1565—1569) türbedir. Türbe yüksek duvarlarla çevrili büyük kare şeklinde bir bahçenin ortasına yerleştirilmiştir. Batı ve güneyinde iki tane çok yüksek tak şeklinde iki büyük kapı vardır. Bu kapılar gri taştandır. Üzerleri kırmızı kum taşı ve beyaz mermerlerle süslenmiştir. Türbenin ana gövdesinin şekli dört kısa dört uzun kenarlı sekizgendir. Dış kubbenin içinde bir de iç kubbe vardır. Bu Türkistan sitilidir. Dış kubbe beyaz mermerdendir, soğanı andırır. Dünyanın en güzel kubbelerinden biri diyebileceğimiz bu kubbe silindirik şeklinde bir platformun üzerine oturtulmuştur. Üzerinde bakırdan bir alem vardır. Türbenin içinde sekizgen biçimli birçok odacık vardır. Hindistan'da daha önce böyle zarif bir iç düzenleme ve koridorlar kompleksi inşa edilmemişti. Diğer bir özellik de kubbenin dört köşesine yerleştirilen çatrı, yani kulelerin ilk defa kullanılmasına örnektir. Gerçekte Hümayun'un türbesi tasarımındaki saflık ve basitlik, oranlarındaki mükemmellik ve mermerle kırmızı kum taşının karışımındaki ustalık sebebiyle bir çok özelliklerle dolu bir yapıdır. Türbeyi çevreleyen bahçede diğer Türk bahçelerinde olduğu gibi taşlarla döşenmiş patikalar, çiçek tarhları, selvi ağaçları ile süslü su yolları, su depoları ve fiskiyeler vardır. Binanın mimar ve ustaları Semerkand ve İran'dan gelmiştir. Yapının mimarı Mirza Gıyas'dır. Türbede çeşitli yapı şekillerini bir arada görmekteyiz: bahçesi ile dış kısımdaki yan yana kemerler İran, kubbesi ve plânı Türk, kubbenin köşelerindeki çatrı yani kuleler ise hindu sitile örnektir. Bu başarılı karışımdan zarif bir yapı ve büyük bir sanat eseri ortaya çıkmıştır. Ekber saltanatını çeşitli şehirlerde sürdürmüştür. 1598 yılına kadar Allaha-bad ve Lahor'da zarif bir yapı ve büyük bir sanat eseri ortaya çıkmıştır.*

1605 yılından ölümüne kadar da Agra'da kalmıştır. 1566 yılında Agra kalesini yaptırtmaya başladı. Kalenin içine ilk olarak saray yapıldı. Cihangiri Mahal adı verilen ilk olarak saray yapıldı. Cihangiri Mahal adı verilen sarayın avlusu kare şeklindedir. Avlu sütunları ve birbirine bağlı sütun başlıkları ile hint sitilindedir. Zengin oymaları vardır. Sarayın diğer kısımları daha çok iran sitilindedir. Ekber kendine baş şehir olarak Agra'ya 60 kilometre kadar uzaklıkta olan Fetehtur Sihri'yi inşa ettirdi. Günümüzde ise burası bir harabe halindedir. Ekber'in buraya bu şehri kurmasına sebep ise, orada yaşayan ve kendisine çok hürmet duyduğu ermiş bir kişi olan Selim Çisti'nin oturduğu yer olmasıdır. Kendi başkentini Sihri'de yaptırtarak ermişini onurlandırmak istemiştir. Fetehtur, zafer şehri anlamına gelmektedir. Ekber'in serbest düşünceli ve tolerans sahibi olması bir çok Hindu racasının sevgi ve güvenini kazanmasına sebep oldu. Racalar hem para yardımı yaptılar, hem de şehrin yapıldığı için bir çok usta gönderdiler. Fetehtur Sihri 1569—1585 yılları arasında inşa edilmişti. Sistemli bir şekilde plânlamış olan şehrin çevresi hemen hemen 14 kilometredir. Üç tarafı kale duvarları ile çevrilidir. Dokuz tane kale kapısı ve dördüncü tarafında çok büyük suni bir göl vardı. Kalenin içindeki büyük cami geniş bir alana kurulmuş, üç tarafında dehlizler vardı. Dört köşeli camii ibadet yerleri ile çevrilmişti. Bunlar küçük kubbeli hücrelerdi. Bunların her birinde hocalar ve öğrenciler otururdu. Bu camii Fetehtur Üniversitesi de diyebiliriz. Camiin tavanı sütunlar üzerine oturtulmuştu. Camiin kuzeyinde iki türbe vardır. Bunlardan birisi Selim Çisti'nindir. Camiin güneyinde, orta kısımda muhteşem Bülend Dervaze yani "yüksek kapı" bulunur. Bülend Dervaze hemen hemen 44 metre yükseklik, 40 metre genişlik ve 24 metre derinliktedir. Kapısının önünde 42 basamak vardır. Büyük Zafer Kapısı da denilen Bülend Dervaze, Ekber'in Gucerat zaferinin anısına inşa edilmiştir. Bülend Dervaze, büyük hücreleri, kubbeli portali, medhal, büyük cümle kapısı ve büyük dikdörtgen şeklinde süslü çerçevesi ile İran sitilini aksettirir. Çatısında bulunan küçük kubbeler ise hind sitilindedir.

Fetehtur Sihri'nin diğer muhteşem yapıları Codh Bai sarayı ve harem daireleridir. Sarayın şekli Batı Hindistan'daki mabet mimarisine benzer. Ayrıca toplantı salonları kolonlarla süslenmiş olan Divan-ı Am ve yapı şekli, plânı ve süslemeleri ile bir şahaser olan Divan-ı Has bulunmaktadır. Divan-ı Has dışardan iki katlı bir yapıya benzerse de, gerçekte geniş bir odadan ibarettir. Yapının dışını çevreleyen balkonun hizasında, iç kısımda da bir tür balkon veya bir tür taht bulunduğu tahmin ediliyor. Ekber buradan çevresinde oturan bilginleri ile konuşur

onların tartışmalarını dinlermiş. Bu kare biçimde köşkün köşelerinin üst kısımlarında birer küçük kubbe bulunmaktadır.

Ekber'in Agra'ya 10 kilometre uzaklıkta bulunan Şikandara'da 1605 yılında yaptırmaya başladığı türbesini oğlu Cihangir tamamiyatmıştır. Bir bahçe ortasında bulunan bu türbe, dördü kırmızı kum taşından beşincisi de beyaz mermerden ve yukarıya doğru piramit gibi daralan bir yapıdır. Her katta galeriler ve küçük kubbeli odalar vardır. Alt kat 107 x 107 metre ölçüsünde ve 10 metre yüksekliktedir. Katların her birinin yüksekliği bir önceki katın yarısı kadardır. Sanduka beyaz mermer ve üstü açık olan beşinci kat salonundadır. Fakat, Ekber sade bir lahit içinde yapının bodrum kısmında gömülüdür. Panç Mahal diye adlandırılan türbenin yapı stili Güney Doğu Asya'da Kmer sitilini andıran Buddhist vihara yani mabetlere benzer. Türbeye giriş portalinin yan panoları, portal hücresinin yanları, kemer kalınlığı, kemer köşelikleri şimdide kadar görülmeyen bir tarzda arabesklerle, bitki kompozisyonları ile süslenmiştir. Bu süslemelerde sarı, beyaz ve siyah mermer kullanılmıştır.

Ekber'den sonra tahta çıkan Cihangir ise (1605-1628) sadece Lahor'da oturdu. Lahor'da Moti Mescid yani tnci Camii ve kale içinde bir saray inşa ettirdi. Cihangir bahçeleri çok severdi. Bahçelerin tıpkı bir iran halısı gibi olmalarını isterdi. Bu yüzden Udaypur, Şrinagar ve Fatehpur Sihri' de cennet misâli bahçeler düzenlettirdi. Fakat bu bahçelerin en güzeli ve en ünlüsü Lahor yakınında kendi türbesini çevreleyen Şah Dara yani zevk Bahçesi isimli bahçedir.

Çok güzel bir bahçenin içine, 1621—1628 yılları arasında inşa edilen İtimad-ud Daula, Cihangir'in eşi Nur Mahal tarafından babası için yaptırılmıştır. Türbede çeşitli sitiller kullanılmıştır. Kare şeklinde olan yapının yüksekliği 16 metredir. Her köşede birer tane olmak üzere dört kulesi vardır. Kulelerin üzerlerinde de üstleri kubbe ile kapalı hindu sitili çatriler vardır. Türbenin her tarafı mermerdir. Mermerin üzeri türlü renkte değerli taşlarla kakma yapılarak işlenmiştir. Bunlar genellikle bitki motifleridir. Sanduka kubbeye benzer bir çatı ile kapatılmış, pencereleri ise mermer kafeslidir. Gerçek mezar türbenin alt kısmıdır. Hindu sitilinin yanında türbede Selçuklu ve Osmanlı etkileri tam bir uyum içindedir. Bu ahenkli görünüşüyle çok güzel ve narin bir yapıdır.

Şah Cihan'ın hükümdarlık dönemi Hindistan'da mimarinin altın çağıdır. İmparatorlukla ilgili çok sayıda abidevî eserler yapılmıştır. Bu mimari eserler arasında saray, kale, bahçeler, camiler gibi yapıları saya-

biliriz. Bu eserler arasında ilk sırayı Tac Mahal alır. Biz bu eserleri Agra, Delhi, Lahor, Kabil, Keşmir, Kandhar, Acmer, Ahmedâbâd, Muhlispur ve Hindistan'ın hemen hemen her tarafında görebiliriz. Şah Cihan dönemi yapılarında değerli taş kullanımı en belirgin özelliğdir. Bilhassa Delhi'deki yapılarda değerli taş kullanımı daha fazladır. Agra Kalesindeki toplantı salonlarını örnek olarak verebiliriz. Şah Cihan döneminde yapılan bu abidevî eserleri kısaca gözden geçirelim:

Agra kalesinde yapılan Moti Mescid veya İnci Camii: Bu cami kırmızı kum taşından inşa edilmiştir. Bunun üzeri de sedef görünümünde beyaz bir mermerle kaplanmıştır. Dilimli kemerleri ve süslü kolonları ile nefis bir eserdir. 1648—1655 yılları arasında inşa edilmiştir.

Hindistan'da bulunan camilerin en büyüğü olan Cama veya Cami Mescid'in yapımına 1650 yılında başlanmıştır. Mimari üstad Halil'dir. Camiin yapımı sırasında beşyüz işçi çalışmış ve altı yılda tamamlanmıştır. Camiin alanı 1170 metrekaredir. Bir platform üzerine inşa edilen camie güney, doğu, ve kuzeyden olmak üzere üç kapıdan girilir. Bu üç giriş tabanı büyük kırmızı kum taşı bloklarıyla döşenmiş bir avluya açılır. Avlunun batı tarafında cami kısmı bulunur. Camide üstleri bakır kaplamalı üç kubbe vardır. Bu kubbeler camiin ihtişamını artırır. Ortadaki kubbe diğer iki kubbeden daha yüksek ve büyüktür. Camiin kuzey ve güneyinde zarif bir şekilde incelerek yükselen iki minare vardır. Bu minareler 39.6 metre yüksekliğinde olup dikey yerleştirilmiş beyaz mermer ve kumtaşı şeritlerden meydana gelmişlerdir. Her minarenin üç şerefesi vardır. Minareler 130 basamaklıdır. Çadıra benzeyen, sivri kaplamalı sekizgen, mermerden bir kubbe ile örtülüdürler. Cami Mescid plan bakımından Agra'daki Moti Mescid'e benzer. Camiin giriş kapısı Fatehpur Sihri'deki Bülend Dervaze gibi ihtişamlı değilse de, yine oldukça ihtişamlı ve güzeldir. Yapısının önemli özelliklerinden olan siyah, ve beyaz mermerin kırmızı kum taşına yapılan kakmaları, genişliğini daha da fazla gösteren odalarla dolu avlusu, kemerleri destekleyen büyük duvarları, zarif minareleri ile kuru soğan şeklindeki kubbeleri ve dekoratif süslemeleri ile günümüze kadar bozulmadan gelmiş muhteşem eserlerden birisidir. Bu muhteşem yapıyla gerçekten saygı duyulacak bir eserdir.

Agra'da onbir yıl süren hükümdarlık döneminden sonra Şah Cihan başkentini Delhi'ye taşımağa karar verince mimarlarına Agra ve Lahor'daki kaleler gibi bir kalenin Delhi'de de inşasını emretti. Kalenin yapımına 1638 yılında başlandı ve 1648 yılında tamamlandı. Mühendis-

leri Ahmed ve Hamit'tir. Kalenin çevresi 2,4 kilometredir. Nehire bakan duvarları 18.2 metre yükseklikte, kara tarafındaki duvarları ise 33.5 metre yüksekliktedir. Kaleyi ayrıca 22.8 metre genişlik ve 9 metre derinliğinde bir su kanalı çevirir. Kalenin duvarları kırmızı kum taşından yapılmış ve kalenin dışardan çok güzel görünmesine yol açan kuleler, kubbeler, pencereler ve duvarlara oyulan resimlerle kaplanmıştır. Bu yüzden kaleye Kırmızı Kale yani Lâl Kila denilmektedir. Gurup vakti bu özellikler kaleye ayrı bir zerafet verir. İki önemli giriş kapısı olan Lahor ve Delhi kapıları kaleye ayrı bir güzellik katarlar. Kalenin merkezinde üstü açık sekizgen bir alan ve bir koridor vardır. Bu koridorun iki tarafında 32 kemerli oda bulunur. Kemerli odalar aslında dükkân olarak kullanılmakta idiler. Yine başka bir kemerli geçitten müzik salonuna ulaşılır. Müzik salonunun yanında halka açık toplantı salonu yani Divân-ı Âm bulunmaktadır. Salon parlatmış kırmızı kum t'aşmandandır. Arkası kapalı diğer üç kenarı açık, kolonlarla çevrili bir salondur. Salon bu kolonlarla üç bölüme, bu bölümler de salonun arkasından önüne kadar devam eden kemerleri destekleyen aralımlı sütunlarla yedi parçaya ayrılmıştır. Salonun zerafetine bu kemerlerle, dört köşedeki birleşik kolonlar ve onların çok güzel oranlanmış taban yapılarının katkısı çok büyüktür. Salonun en büyük özelliği hükümdarın oturduğu kısmın arkasındaki duvarda bulunan oyuk kısımdır. Bu kısımda mermer en ustalıklı bir şekilde işlenmiştir. Kalenin Cumna nehine yakın kısmında Divan-ı Has yani devlet erkânının toplandığı salon vardır. Bu salonun yapısı çok ihtişamlıdır. Bu salon herbiri çeşitli değerli taşlardan mozaik kakmalı çiçeklerle süslenmiş sütunların desteklediği bir anfi biçimindedir. Bu salon en üstün süsleme ve zengin görünüşlü mimariye tipik bir örnektir. Mermer sütunlar salonu onbeş bölüme ayırır. Sütunlardaki çiçek kakmalar, çizgiler halinde kazılmış zarif şekiller, altın ve diğer metallerle işlemeli kemerler estetik zevkinin en güzelini gözler önüne serer. Kemerlerdeki simetrik uyum çok güzeldir. Marathaların saldırısında alıp götürülen tavanı ise altın kakmalı gümüşle kaplıydı. Bütün bu güzellik ve ihtişamı ile kelimelerle anlatılamıyacak kadar ihtişamlı bu salonun duvarında şöyle bir cümle ile karşılaşılıyor. "Yer yüzünde bir cennet varsa işte o burasıdır, burasıdır" der. Dünyaca ünlü Tavus Tahtı da bu salonda bulunmakta idi. Yapının mimari ve dekoratif yönden ilgi çeken bir bölümü de Reng Mahal'dir. Reng Mahal'in iki ucunda küçük daireler ve merkezi bir salonu vardır. Bu bölümler onbeş tanedir. Reng Mahal'in tavanı gümüşten, duvarları ise bir yıldız ve renk harikasıdır. Daha sonra bu tavan kaldmlarak tahta ile kaplanmıştır. Salonun en önemli özelliği mermerden yapılmış üzeri kakmalı çeşme ve havuzdur. Kakmalarda de-

ğerli taşlar, çeşitli renkte mermer kullanılmıştır. Bu çeşmenin ve kale içindeki diğer su kanallarının suyu Delhi'ye l6 kilometre uzaklıkta bulunan Yamuna nehrinden Ali Mardan isimli bir kanalla getiriliyordu. Bundan başka kalede anabileceğimiz özelliklerden Mussaman Burç yanını Sekizgen Kule, Habgâh yani Uyku Odası, Şah Burç yani Hükümdarlık Kulesi, Hamam, Savan ve Badan yani bulut ve yağmur havası meydana getiren Yağmurlu burç. Zamanla çeşitli olaylar sonucu Kırmızı Kalenin pek çok bölümü yıkılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz bölümler sağlam kalmıştır.

Şah Cihan döneminin ve dünyanın harikalarından birisi olan Tac Mahal'in anlatımına geçmeden önce Hindistan'ın diğer bölgelerinde inşa edilen eserleri şöyle özetleyebiliriz:

Bicaypur'da XVIII. yüzyda kadar 1600 adet cami inşa edilmiştir. Bu dönemde şehrin nüfusu-bir milyondur. XVIII. yüzyılda şehir Marathaların eline geçince bütün cami ve binalar yıkıldı. 1883 yılında şehir İngilizlerin karargâhı olunca bazı binalar restore edildi. Burada bulunan Cami Mescid (1576) Hindistan'da bulunan en güzel camilerden biridir. Plânı değişiktir. Pencereleri oymalıdır. Bundan başka küçük bir cami olan Mihtar Mahal ile nefis su köşkü Calamandır'i sayabiliriz. Sultan İkinci İbrahim ve ailesinin türbeleri (1626—1633) ile İbrahim Ravza ve Muhammed'in türbesi olan Gol Gumbaz'ı da belirtmeden geçemeyeceğim.

Evrenzib döneminde ise mimari sitil bozulmaya başladı. Bu dönemde ait belli başlı eserden bir kaçını şöyle sıralayabiliriz: Delhi'de tamamı mermerden inşa edilen Moti Mescid (1659) ile Lahor'da inşa edilen Badası camii (1674). XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Hindistan'da Müslüman-Türk mimari gerilemeye başladı. Bundan sonra inşa edilen cami, türbe, saray, ev gibi yapılarda Tac Mahal kopya edildi. XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait yapılara Oudh ve Haydarabad'da da Taslamak-tayız.

Tac Mahal'in çok acıklı bir öyküsü vardır. Dünyanın hiçbir yerinde hiç kimse ebedi aşkı olan eşi için Tac Mahal kadar muhteşem ve güzel bir mezar yaptırmamıştır. Şah Cihan eşi Mümtaz Mahal'i çok sever ve onu gittiği her yere beraberinde götürürdü. Mümtaz Mahal, Şah Cihan'ın ikinci eşi idi. Şah Cihan başka evlilik yapmamıştı. Fakat, hükümdar çok talihsizdi. Mümtaz Mahal 1632 yılında vefat etti. Bu duruma çok üzölen hükümdar eşi için tamamen beyaz mermerden bir türbe kendisi için de karşı tarafına tamamen siyah mermerden bir türbe yaptırmaya karar verdi. Türbenin "eşinin güzelliği kadar güzel, yine eşinin zarıflığı kadar

zarif olmasını ve görünüşünde de eşinin ruhunun güzelliğini aksettirmesini" istedi.

Yapımında 20 000 işçinin çalıştığı Tac Mahal iki platform üzerine oturur. İki platformun arasında kırmızı kum taşından bir kuşak vardır, ikinci platformun yüksekliği 6 metredir. Bunun üzerinde esas türbe yer alır. Türbenin yüksekliği kubbeye kadar 39 metredir. Türbe kenarları kesik sekizgen şeklindedir. Kubbesi ise nilüfer çiçeği şeklindedir. Tac Mahal'in yapımı için birçok ülkeden ustalar gelmiştir. Bağdat'tan hattat, Buhara'dan kakma ustası, İstanbul'dan kubbe ustası, Semerkand'dan minare yapımcısı, Kandhar'dan taş ustası, Şiraz'dan çizim ustası, üstad İsa gibi. Tac Mahal'in esas mimarının kim olduğu hakkında birçok görüşleri sürülmektedir. Bazıları Venedikli Jeromino'nun bazıları da Osmanlı mimarı Mehmet İsa Efendi olduğunu kabul etmişlerdir. Son araştırmalar her iki görüşün de yanlış olduğunu ortaya çıkarmıştır. Tac Mahal'in esas mimarı Şah Cihan'ın gözde ustası mimar Ahmet'tir. Mimar Ahmet'in yerine geçen oğlu mimar Lütfullah babası hakkında yazdığı yazılarda babasından Tac Mahal'in mimarı olarak bahseder. Lahorla mimar Ahmet ise mimar Sinan'ın öğrencisi olan ve sonradan Hindistan'a çağrılmış bulunan Türk mimarı Yusuf'un oğludur.

Tac Mahal'in iç ve dış duvarları ile tabanı beyaz mermerdendir. Bu mermerlerin üzeri değerli taşlarla kakma yapılmış çiçek demetleri ve yazılarla süslüdür. Sivri kemerleri ve hücreleri bulunan kapıların yüksekliği 32 metredir. Yasin Suresi güney kapısından başlayarak sıra ile batı, kuzey ve ,doğu kapılarında, her kapının sağ kenarından başlamak üzere yazılmıştır. İç kısımda sekizgen şekilli mermerden oyulmuş bir kafes vardır. Sanduka kafesin içinde olta yerdedir. Burada Şah Cihan'ın sandukası da bulunmaktadır. Çünkü, Eyrengzib babasını tahttan indirir. Siyah mermerden mezar yaptırmaz. Onu Agra kalesine kapatır. Şah Cihan eşinin türbesini buradan seyreder. Ölünce Mümtaz Mahal'in yanına defnedilir.

Tac Mahal'in mermerleri üzerine yapılan oymalarda akik, kristal, firuze, yakut, zümrüt, elmas, topaz, inci, mercan, lacivert taşı, sedef altın, fildişi gibi değerli taşlar kullanılmıştır. Bu taşları Hint prensleri Şah-Cihan'a hediye etmişlerdir. İran ve Türk sitilinde düzenlenmiş türbe, çeşitli ağaçlar, su yolları ve fıskiyeler bulunan bir bahçenin içindedir. Dört köşesinde yukarıya doğru hafifçe daralan yuvarlak biçimli mermer minareleri vardır.

Günümüzde Hindistan'ın ve dünyanın dört tarafından Tac Mahal'i binlerce kişi ziyarete gelmektedir.